

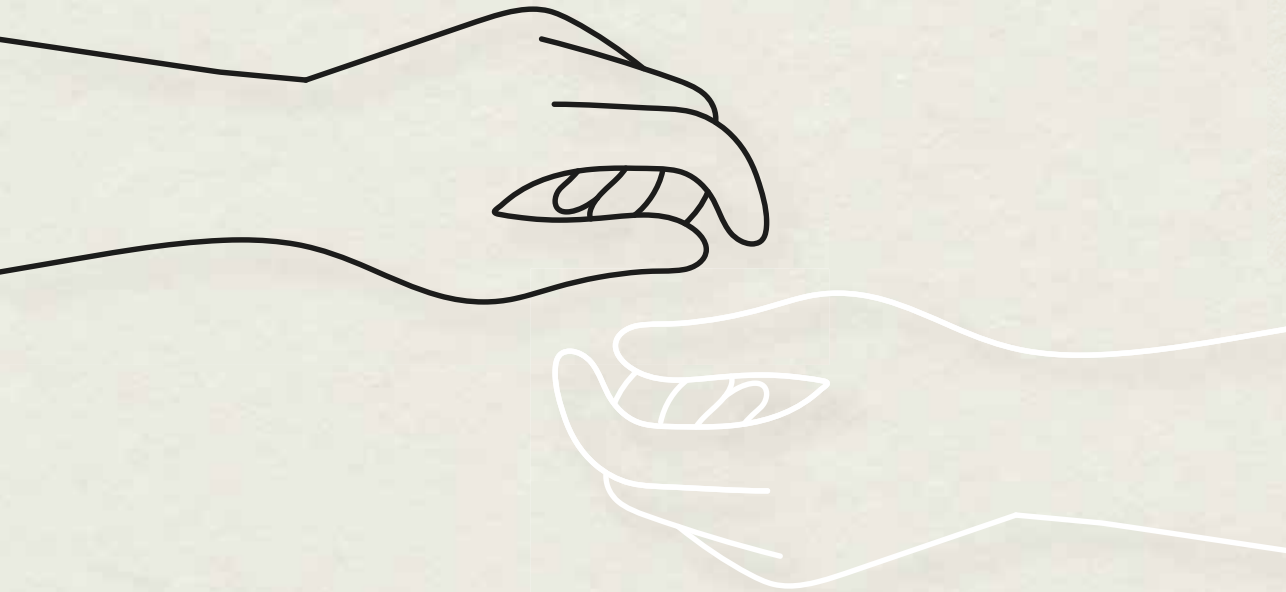
РЕПУБЛИКА СРБИЈА
МИНИСТАРСТВО ЗА РАД, ЗАПОШЉАВАЊЕ,
БОРАЧКА И СОЦИЈАЛНА ПИТАЊА
МИНИСТАРСТВО ФИНАНСИЈА
Сектор за уговарање и финансирање програма
из средстава Европске уније

Овај пројекат финансира
Европска унија

#ЕУ
ЗА ТЕБЕ

АНТИДИСКРИМИНАЦИОНИ АЛАТ ЗА ЛОКАЛНЕ АКТЕРЕ ЗАЈЕДНИЦЕ ЗА ПРЕПОЗНАВАЊЕ СУЗБИЈАЊЕ И БОРБУ ПРОТИВ АНТИЦИГАНИЗМА

СТАЛНА
КОНФЕРЕНЦИЈА
ГРАДОВА И
ОПШТИНА
САВЕЗ ГРАДОВА И ОПШТИНА СРБИЈЕ

**Антидискриминациони
алат за локалне
актере заједнице
за препознавање,
сузбијање и борбу
против антициганизма**

Др Милован Писари

РЕПУБЛИКА СРБИЈА
МИНИСТАРСТВО ЗА РАД, ЗАПОШЉАВАЊЕ,
БОРАЧКА И СОЦИЈАЛНА ПИТАЊА
МИНИСТАРСТВО ФИНАНСИЈА
Сектор за уговарање и финансирање програма
из средстава Европске уније

Овај пројекат финансира
Европска унија

**#ЕУ
ЗА ТЕБЕ**

Vodič je израђен у оквиру пројекта “Позитивни наративи о ромској култури и културном наслеђу” који финансира Европска унија, а спроводи Градска Општина Младеновац у партнерству са Форумом Рома Србије (FRS).

Пројекат је део грант шеме ширег ЕУ пројекта “Подршка одрживим услугама социјалне заштите у заједници и политикама инклузије на локалном нивоу” за чију је реализацију надлежно Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, док је Стална Конференција градова и општина (SKGO) имплементациони партнер.

Ова публикација је направљена уз финансијску помоћ Европске уније. За садржај публикације искључиво је одговорна ГО Младеновац и та садржина нипошто не изражава званичне ставове Европске уније.

СТАЛНА
КОНФЕРЕНЦИЈА
ГРАДОВА И
ОПШТИНА
САВЕЗ ГРАДОВА И ОПШТИНА СРБИЈЕ

Објашњење феномена антициганизма, његовог историјског контекста и утицаја на ромску заједницу. (Шта је антициганизам?)

А) Дефиниција

Антициганизам или антиромска дискриминација је манифестација индивидуалних израза и поступака, као и институционалних политика и пракси маргинализације, искључења, физичког насиља, девалвације ромских култура и начина живота, и говора мржње усмереног против Рома, као и других појединаца и група који су, током нацизма, и још увек данас, перципирани, стигматизовани или прогањани као „Цигани“. Главни узроци тог посебног облика расизма су:

- негативни стереотипи и предрасуде: антициганизам се ослања на дубоко укорене негативне стереотипе и предрасуде о Ромима. Ови стереотипи често приказују Роме као криминалце, лење или инхерентно неверне и користе се за оправдање дискриминације, па чак и насиља;
- историјски прогон: историја Рома је обележена вековима прогона, укључујући ропство, протеривање, посебно дискриминаторно законодавство, све до геноцида који је над њима почињен током нацизма. Антициганизам је директно повезан са овим историјским угњетавањем, а последице тога и даље утичу на савремене ставове и понашање према Ромима;
- системска дискриминација: антициганизам се манифестује не само у појединачним чиновима предрасуда, већ и у системској дискриминацији. То значи да друштвене структуре и институције, као што су владине политике, образовни системи и медији, често стварају баријере и недостатке за Роме и репродукују стереотипску слику о њима;

- дехуманизација: антициганизам често дехуманизује Роме, приказујући их као мање вредне од других људи или као претњу друштву. Ова дехуманизација олакшава оправдање дискриминације и насиља против њих;
- интерсексионалност: дискриминација са којом се сусрећу Роми често је погоршана другим облицима дискриминације заснованим на полу, класи, религији или другим аспектима идентитета. На пример, Ромкиње често се сусрећу са вишеслојним угњетавањем због њихове етничке припадности и пола.

Антициганизам, дакле, није само појединачна предрасуда, већ сложен систем угњетавања укореван у историји и појачан сталном дискриминацијом у разним аспектима друштва.

Сама дефиниција антициганизма као и препознавање његових негативних последица по Роме, биле су првенствено резултат рада и напора ромских организација, које су се деценијама бориле за побољшање друштвеног и економског положаја Рома и које су успеле да у ту борбу укључе разне друге организације и институције широм Европе. Током последњих петнаестак година питање антициганизма у свом историјском и савременом облику постало је предмет разних анализа и истраживања. Године 2011. **Европска комисија против расизма и нетолеранције** (European Commission against Racism and Intolerance - ECRI) Савета Европе је антициганизам означила као „специфичан облик расизма, идеологију засновану на расној супериорности, облик дехуманизације и институционалног расизма који се негује историјском дискриминацијом и који се, између осталог, изражава насиљем, говором мржње и највећом еклатантном експлоатацијом“, додајући да је „антициганизам [...] посебно истрајан, насилан, поновни и уобичајен облик расизма, и уверени смо у потребу да се против ове појаве боримо на сваком нивоу и свим средствима.“¹

Две хиљаде шеснаесте године је **Алијанса против антициганизма** (Alliance against Antigypsyism), коалиција европских организација које промовишу једнакост права Рома, објавила референтни документ у којем

¹ ECRI General Policy Recommendation no. 13 / On Combating Antigypsyism and Discrimination against Roma, 3. <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-13-on-combating-anti-gypsyism-an/16808b5aee>. Последњи приступ 15.03.2025.

се предлаже радна дефиниција појма антициганизма, која има за циљ да обухвати дебату о овом питању у цивилном друштву, институцијама и академским круговима. Надовезујући се на дефиниције које су предложили и користили академици и међународне организације, документ потврђује чињеницу да, иако се раније „термин често користио у ужем смислу да укаже на антиромске ставове, на изражавање негативних стереотипа у јавној сфери или на говор мржње, [...] антициганизам доводи до много ширег спектра дискриминаторских израза и пракси, укључујући многе имплицитне или скривене манифестације”. На основу тога, предложена радна дефиниција дефинише антициганизам као „историјски конструисан, упорни комплекс уобичајеног расизма против друштвених група идентификованих под стигмом 'Цигани' или другим сродним терминима [који] укључује: 1. хомогенизирајућу и есенцијализирајућу перцепцију и опис ових група; 2. приписивање специфичних карактеристика њима; 3. дискриминишуће друштвене структуре и насилне праксе које се појављују у тој позадини, које имају деградирајући и острацизујући ефекат и које репродукују структуралне недостатке”².

Најдетаљнију радну дефиницију антициганизма, која је тренутно у употреби у многим земљама Европске уније и шире, дала је **Међународна алијанса за сећање на Холокауст** (International Holocaust Remembrance Alliance - IHRA) 2020. године. У њој стоји да:

„Антициганизам/антиромска дискриминација је манифестација индивидуалних израза и поступака, као и институционалних политика и пракси маргинализације, искључености, физичког насиља, девалвације ромске културе и стилова живота и говора мржње усмереног према Ромима, као и другим појединцима и групама који су перципирани, стигматизовани или прогањани за време нацизма, и још увек данас, као „Цигани“. Ово доводи до третмана Рома као наводне стране групе и повезује их са низом пежоративних стереотипа и искривљених слика које представљају специфичан облик расизма”.

У објашњењу радне дефиниције ИХРА је скренула пажњу пре свега на историјску генезу антициганизма и на његово вековно постојање:

2 Reference Paper on Antygypsyism, <https://antigypsyism.eu/reference-paper/>. Последњи приступ: 04.03.2025.

„Антициганизам/антиромска дискриминација постоји вековима. То је био суштински елемент у политици прогона и уништавања Рома коју је спроводила нацистичка Немачка, и они фашистички и екстремни националистички савезници и други колаборационисти који су учествовали у овим злочинима. Антициганизам/антиромска дискриминација није почела нити се завршила након нацистичке ере, али наставља да буде централни елемент у злочинима почињеним над Ромима. Упркос важном послу који су урадиле Уједињене нације, Европска унија, Савет Европе, Организација за европску безбедност и сарадњу и друга међународна тела, стереотипи и предрасуде о Ромима нису довољно снажно делегитимизовани или дискредитовани, па су наставили да опстају и да се углавном неоспорно примењују”.

На основу радне дефиниције, антициганизам представља и велику препреку за нормализацију живота Рома, односно, за остваривање њихових права као и сви остали грађани земаља у којима живе.

„Антициганизам/антиромска дискриминација је вишеструка појава која је широко распрострањена у друштву и политици. То је критична препрека укључивању Рома у шире друштво и делује тако да спречи Роме да уживају једнака права, могућности и исплативо друштвено-економско учешће.”

ИХРА даје на крају неколико примера антициганизма, међу којима има и неких који се директно односе на дугу историју дискриминације и прогона Рома:

- искривљавање или негирање прогона Рома или геноцида над Ромима;
- глорификовање геноцида над Ромима;
- подстицање, правдање и вршење насиља над ромским заједницама, њиховом имовином и појединим Ромима;
- присилне и принудне стерилизације, као и други физички и психички насилни третмани Рома;
- одржавање и афирмисање дискриминаторних стереотипа о и против Рома;
- окривљавање Рома, користећи говор мржње, за стварне или уочене друштвене, политичке, културне, економске и здравствене проблеме;

- стереотипизирање Рома као особе које се баве криминалним понашањем;
- употреба израза „Циганин“ као вређање;
- одобравање или подстицање механизма искључивања усмерених против Рома на основу расно дискриминаторних претпоставки, као што је искључење из редовних школа и институционалне процедуре или политике које доводе до сегрегације ромских заједница;
- доношење политика без правног основа или успостављање услова који омогућавају произвољно или дискриминаторно расељавање ромских заједница и појединаца;
- сматрање Рома колективно одговорним за стварне или уочене поступке појединих припадника ромске заједнице;
- ширење говора мржње против ромских заједница у било ком облику, на пример у медијима, укључујући интернет и друштвене мреже³.

Иако радна дефиниција антициганизма не представља обавезујући правни акт за земље чланице ИХРА-е, она је веома важна декларација која указује на јединственост феномена расизма против Рома, на његове историјске корене и на његов негативан утицај на сам живот Рома. Република Србија је, као потписница Стокхолмске декларације и пуноправна чланица Међународне алијанске за сећање на Холокауст, прихватила и ову радну дефиницију антицинизма.

На основу тих докумената, немачка организација **Место за пријављивање и информисање о антициганизму** (Melde- und Informationsstelle Antiziganismus, MIA), основана 2022. уз подршку немачког Министарства унутрашњих послова и Министарства за породицу, израдила је најдељтаљнију дефиницију антициганизма:

„Антициганизам описује традиционалну друштвену перцепцију и третман људи који су били и јесу виђени, стигматизовани и прогоњени као "Цигани".

³ The non-legally binding working definition of antigypsyism/anti-Roma discrimination, International Holocaust Remembrance Alliance <https://holocaustremembrance.com/resources/working-definition-antigypsyism-anti-roma-discrimination#:~:text=Antigypsyism%2Fanti%2DRoma%20discrimination%20is,other%20individuals%20and%20groups%20perceived%2C>. Последњи приступ: 13.03.2025.

Усмерен је против Синта и Рома, Јениша и номада, за које је антициганизам често формативно искуство. Као највећа мањинска група у Европи, Синти и Роми су уједно и народ који је бројчано највише погођен антициганизмом.

Антициганизам има историјске корене у друштву. Развијао се вековима, попримајући различите облике, а данас је претежно расистички феномен. Антицигански стереотипи засновани су на друштвеном конструкту и чине да се одређене карактеристике приказују као урођени и природни атрибути групе. Посебно обележје антициганских наратива је приписивање специфичних карактеристика на генерализован, непроменљив начин. Разлози за настанак таквих генерализујућих атрибуција леже у доминантној култури / већинском друштву.

Антициганизам се открива у појединачним опаскама и понашању, као и у институционалним политикама и праксама. У дискурсу се антициганске предрасуде преносе, чине доступним и ојачавају. Антициганизам се затим изражава у дискриминаторним ставовима, радњама и структурама, у насилним делима или злочинима из мржње (злочинима мотивисаним антициганизмом), као и у стигматизирајућем понашању. Будући да се такође појављује имплицитно или скривено, није важно само шта се каже и уради, већ и шта се не каже и не уради или пропусти. Резултат таквих отворених или скривених, симболичких или стварних искључујућих пракси, као и институционализоване неједнакости доживљене у свакодневном животу, јесте да се спречи да они који су погођени искусе социјалну сигурност и да им се ускрати равноправан приступ правима, могућностима и учешћу у друштвеном и економском животу.

Антициганизам служи за стабилизацију, успостављање и репродукцију односа моћи и доминације. Да би одбранило сопствене привилегије, већинско друштво или доминантна култура користи антициганизам да оправда хијерархије и искључивање одређених група из приступа материјалним и симболичким ресурсима. Поред тога, антициганизам ствара вентил за индивидуалну и колективну агресију (механизам жртвеног јарца). Да би се против њега борили, антицигански стереотипи се морају активно доводити у питање и деконструисати."⁴

4 Working definition of antigypsyism, MIA, https://www.antiziganismus-melden.de/wp-content/uploads/2024/01/MIA_Arbeitsweisen_ENG.pdf. Последњи приступ: 05.03.2025.

Б) Историјски контекст

Као што је наведено у свим радним дефиницијама, антициганизам има дубоке корене у историји и увек је био распрострањен широм Европе. Историчари су почели недавно да се баве тим феноменом који је, између осталог, довео до процеса масовног истребљења Рома током Другог светског рата од стране нацистичке Немачке и њених савезника. Према Ромима су у Европи донете разне законске, дискриминаторне, насилне промене њиховог начина живота, њихове асимилације (што подразумева и губљење идентитета) или једноставно њиховог протеривања. На пример, 1758. године у Аустроугарском царству започет је програм насилне асимилације и забране номадизма; годину дана касније су Роми протерани из руског града Санкт Петербурга; 1802. су Роми у баскијским провинцијама у Француској ухапшени; 1872. године су протерани из Белгије, а три године касније из Данске; 1899. године су регистровани сви Роми у немачком граду Минхену; 1926. године у Швајцарској насилно су одузета ромска деца њиховим родитељима; 1930. године у Норвешкој уведена је стерилизација за ромске жене итд.⁵

Током последња три века са развијањем научних дисциплина и модернизацијом друштава, појавили су покушаји да се „научно“ докаже инфериорност Рома у односу на друге народе и на тај начин створен је тако општи оквир који ће 1930-их година нацисти искористити за прогон Рома и Синта. На пример, рад Хајнриха Морица Готлиба Грелмана (1783) „Dissertation on the Gipsies“ је кључан, јер је био један од првих „научних“ покушаја да се дефинишу и категоризују Роми. Он је износио тврдње о њиховом пореклу, карактерним особинама и друштвеном понашању, често их представљајући као „стране“ и „девијантне“. Иако није директно позивао на насиље, његове генерализације и негативне карактеризације су пружиле „научни“ основ за предрасуде и дискриминацију. Другим речима, дао је интелектуални легитимитет антициганизму. Сер Вилијам Џонс (1784) иако није директно писао о Ромима, био је кључан у развоју концепта „оријентализма“. Оријентализам је начин гледања на „Исток“ (укључујући Блиски исток и Азију) као на егзотичан, заостао и инфериоран

у односу на „Запад“. Иако се првобитно односио на Азију, овај приступ је касније коришћен и за маргинализоване групе у Европи, укључујући и Роме. Концепт „оријентализма“ је омогућио да се Роми виде као „други“, као група која не припада Европи и чије су култура и начин живота инфериорни. Ричард Либих (1863) као криминолог, примењивао је криминалне предрасуде на Роме. Он их је повезивао са специфичним друштвеним позицијама (нпр. номади), претпостављеним обрасцима понашања (нпр. крађе) и расно-културним особинама. На тај начин је Роме криминализовао на основу њиховог порекла и начина живота, што је довело до њихове стигматизације и дискриминације у правосудном систему. Чезаре Ломброзо (1876) је био један од оснивача криминалне биологије, псеудонаучне дисциплине, која је покушавала да повеже криминално понашање са биолошким и физичким карактеристикама. Он је тврдио да постоје „рођени криминалци“ који имају специфичне физичке и психичке одлике. Иако није увек директно говорио о Ромима, његове теорије су касније коришћене да се криминализују маргинализоване групе, укључујући и Роме. Његов рад је допринео стварању слике о Ромима као „природно“ склоним криминалу⁶. Управо због тога неки научници, као истакнути професор Ејден Мкгери (Ajdan McGarry), су видели у процесу настанка националних држава у Европи током двадесетог века кључан тренутак развијања општег дискриминаторног става према Ромима.

„Ја сву кривицу за ромофобију свалио/ла сам директно на државе-нације, које су константно искључивале ромске заједнице из равноправног грађанства и активно конструисале Роме као девијантног 'другог' који угрожава структуру нације. Негативно приписивање ромског идентитета као криминалаца, паразита, лопова, непозданих и прљавих је тврдоглаво опстало због намерног рада на идентитету од стране државе“⁷.

Други ипак идентификују настанак антициганизма у ранијој историји. Томас Актон (Tomas Acton) тврди да корени антициганизма (ране слике о

6 Видети: Dezso Mate, Paradigms of History Academic Antigypsyism, and Resistance, 1-10, https://duepublico2.uni-due.de/servlets/MCRFileNodeServlet/duepublico_derivate_00080963/Mate_Paradigms_of_History.pdf. Последњи приступ: 07.03.2025.

7 Antigypsyism: Causes, prevalence consequences, possible responses. Committee of experts on Roma and Traveller issues (ADI-ROM), 23. <https://rm.coe.int/adi-rom-2020-27-final-antigypsyism-causes-prevalence-consequences-poss/1680a6d053>. Последњи приступ: 27.02.2025.

Ромима) постоје међу византијским окултистима и врачарима у 8. веку и погрешног представљања Рома пред доласком муслиманских противника као „наследника мудрости, вештина и естетике коју су зороастријанци наследили од древних Египћана из пирамида“⁸. Доналд Кенрик (Donald Kenrick) сматра да су корени антициганизма видљиви у неким документима о Ромима написаним између 1400. и 1450. године, када се погрешна слика о Ромима појављује по први пут. Касније, та слика се понављала и преувеличавала током 16. века од стране историчара и политичара и која се задржала до данас, где се Роми приказују као номади, скитнице, који не раде, већ просе за милостињу и краду као средство преживљавања и баве се другим непоштеним активностима. Управо је то инспирисало Прагматику из 1499. у Шпанији, због чега су Роми протерани из Шпаније и забрањен им је повратак⁹.

Антициганизам је тридесетих година прошлог века постао државна идеологија у нацистичкој Немачкој. У том периоду нетрпељивост према Ромима појављује се и у Краљевини Југославији. Тада, у неким интелектуалним круговима, почеле су да круже еугеничке теорије које су покушавале да објасне присуство различитих раса чак и унутар Краљевине Југославије и да докажу њихову претпостављену супериорност или инфериорност, скоро увек се позивајући на доминантну расистичку нацистичку теорију о неоспорној супериорности аријевске расе. Међу главним промотерима таквих идеја били су неки лекари и антрополози окупљени око Југословенског хигијенског завода који су у исто време били повезани са малом фашистичком организацијом „ЗБОР“. Закључци су били скоро исти: Роми су сматрани инфериорном расом, која се не може асимилovati, коју карактерише паразитски начин живота, нису корисни друштву, штетни су са хигијенско-санитарне тачке гледишта и асоцијални. Овај општи став, који је у основи пратио сличан приступ у многим деловима Европе током -1930их година, понекад је подразумевао и предлагање конкретних мера за решавање „проблема Рома“. Иако због недостатка студија није могуће створити општу слику, захваљујући радовима појединих научника који су се концентрисали на одређене

8 Исто, 24.

9 Исто, 25.

области у Хрватској, могу се уочити свакако покушаји и предлози за присилно премештање ромске популације, успостављање строге контроле над њиховим начином живота, али и масовне стерилизације и у неким случајевима чак и протеривање из краљевине. На пример у 1937. у Кривељевцима локалне власти су затражиле од централе да уведе „Закон о колонизацији и цивилизацији номадске ромске групе“ и да све младе Роме из општине пренесу у државне реобразовне центре; 1940. године власти у Лудбегу су предложиле присилну колонизацију Рома, а било је и организованих напада и погрома: 1935. у једном селу у Међимурју Роми су мучени ватром, а 1937. у Великој Горици група фармера је организовала пунитивну експедицију против Рома, оптужених за крађу; 1941. у Великој Копаници фармери су протерали Роме и запалили њихове куће¹⁰.

Током Другог светског рата прогон Рома постаће организовани и систематски процес убијања у циљу уништења целе ромске популације у Европи и шире. Другим речима, тада је над Ромима почињен геноцид, чији је главни покретач био управо тај предратни антициганизам. О страдању Рома објављени су последњих година важни радови, у вези са територијом бивше Краљевине Југославије¹¹. На територији Независне државе Хрватске убијено је преко 90 посто предратне ромске популације, и то углавном у логору смрти у Јасеновцу између маја и августа 1942. године; у Србији под немачком окупацијом, многи Роми су убијени у масовним стрељањима у Београду, Крагујевцу, Лесковцу, Шапцу, Крушевцу и другде, а многе жене и деца страдали су у логору на Сајмишту у Београду¹².

Антициганизам је преживео и након Другог светског рата и дан-данас је присутан у свим сегментима друштва, како у Србији тако и у осталим европским земљама.

10 Видети: Milovan Pisarri, *The Genocide against the Roma in Former Yugoslavia: from Antigypsyism to Antigypsyism?*, in Ivan Ejub Kostić and Selma Muhić Dizdarević (ed.), *Roma in Central and Southeastern Europe: Navigating Muslim Identities, Challenges and Activism*, Charles University, Institute for Philosophy and Social Theory, Prague-Belgrade, 17-38.

11 Видети: Драган Милошевић, Библиографија радова о страдању Рома у Другом светском рату на територији Југославије (Музеј жртава геноцида: Београд), 2020.

12 О геноциду над Ромима у Србији и региону видети: Milovan Pisarri, *Stradanje Roma u Srbiji za vreme Holokausta* (Forum za primenjenu istoriju, Beograd, 2014).

Идентификација образаца и манифестација антициганизма у различитим секторима

У тренутку доношења првих битних аката о антициганизму, Европска унија је паралелно почела да развија стратегију за побољшање положаја Рома и да анализира који су главни узроци и главне последице другачијег, дискриминисаног положаја у којем су они живели (а углавном још увек живе).

У свом саопштењу из 2011. године Европска комисија је закључила да:

„Значајан део од 10-12 милиона Рома у Европи живи у екстремној маргинализацији како у руралним, тако и у урбаним подручјима, и у веома лошим социо-економским условима. Дискриминација, социјална искљученост и сегрегација са којима се Роми суочавају међусобно се појачавају. Они се суочавају са ограниченим приступом висококвалитетном образовању, потешкоћама у интеграцији на тржиште рада, сходно ниским нивоима прихода и лошим здравственим стањем, што за последицу има већу стопу смртности и краћи животни век у поређењу са не-Ромима. Искљученост Рома подразумева не само значајну људску патњу, већ и значајне директне трошкове за јавне буџете, као и индиректне трошкове кроз губитак продуктивности“¹³.

Наредне године је комисија објавила друго саопштење, које представља први конкретан корак на нивоу целе Европске уније у којем се

¹³ Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions The social and economic integration of the Roma in Europe, COM(2010)133. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TX/?uri=COM:2010:0133:FIN>. Последњи приступ: 23. март 2025.

описује оквир за спровођење националних стратегија интеграције Рома до 2020. године. У том документу идентификују се главни проблеми за остваривање равноправног положаја Рома, међу којима је антициганизам један од главних:

1. Решавање социоекономске маргинализације Рома:

- **једнак приступ основним услугама:** кључна препорука истиче важност обезбеђивања једнаког приступа Рома образовању, запошљавању, здравству и становању. То значи решавање свих дискриминаторних пракси или системских баријера које спречавају Роме да приступе овим услугама;
- **борба против сиромаштва и социјалне искључености:** значајан део стратегије фокусира се на смањење сиромаштва и социјалне искључености међу Ромима, признајући да је то основно за њихову интеграцију. Мере могу да укључују циљане програме за побољшање запошљавања, образовања и приступа програмима социјалне заштите;
- **циљани приступ:** оквир заступа циљани приступ интеграцији Рома, признајући њихове специфичне потребе и рањивости. То значи да се иде даље од широких социјалних политика и спроводе специфичне иницијативе намењене за решавање проблема специфичних за Роме.

Како би се дошло до решавања тих кључних проблема, Европска комисија је тада предложила јасне смернице¹⁴:

2. Националне стратегије интеграције Рома:

- **национални планови:** државе чланице су позване да креирају или ажурирају националне стратегије интеграције Рома у складу са оквиром ЕУ. Ове стратегије би требало да се баве кључним областима наведеним изнад (образовање, запошљавање, становање

¹⁴ Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. An EU Framework for National Roma Integration Strategies up to 2020, COM (2011) 173.

и здравство) и да укључују јасне циљеве, временске рокове и механизме за праћење;

- **довољно финансирање:** комисија је истакла важност довољног финансирања из националних буџета, допуњеног средствима ЕУ, за подршку спровођењу националних стратегија;
- **јак праћење:** ефикасно праћење и евалуација мера интеграције истакнути су као кључни за мерење напретка и прилагођавање стратегија по потреби. Прикупљање података је идентификовано као изазов који захтева пажљиво разматрање методологија и учешћа.

3. Побољшање прикупљања података:

- **поуздани подаци:** извештај истиче важност поузданих података о ситуацији Рома, признајући недостатак конзистентног прикупљања података међу државама чланицама. Заступа се прецизније прикупљање података, побољшане методологије и учешће ромских заједница;
- **учеснички приступ:** документ препоручује учеснички приступ прикупљању података и доношењу политика како би се осигурало да стратегије одражавају стварна искуства и приоритете Рома.

4. Оснаживање цивилног друштва:

- **сарадња:** оквир истиче значај сарадње између држава чланица, локалних власти, ромских заједница и организација цивилног друштва у развоју и спровођењу стратегија интеграције. Предлаже се оснивање Европске платформе за инклузију Рома како би се олакшала ова сарадња.

У суштини, главне препоруке се окрећу осигуравању једнаког приступа основним услугама, активној борби против дискриминације, развоју циљаних националних стратегија са адекватним финансирањем и праћењем, побољшању прикупљања података кроз учесничке приступе и јачању сарадње међу свим актерима. Крајњи циљ био је у потпуности инклузивно друштво у којем Роми уживају сва своја права и могућности.

Статистике које су послужиле за формулисање смерница јасно су говориле о другачијем, неравноправном положају за Рома. Када је Србија у питању, у студији **Обруч антициганизма - Роми у Србији**¹⁵ показало се, на пример, да је %40 објеката у ромским насељима направљено од материјала који нису погодни за градњу; 39% ромских домаћинстава живи у лошим условима становања и несређеним суседствима, у поређењу са 10% домаћинстава у целокупном становништву; 37% домаћинстава у ромским насељима нема адекватан приступ пијаћој води, у поређењу са 8% домаћинстава у целокупном становништву; даље, око 67% ромских домаћинстава живи у домовима без прикључења на канализацију, у поређењу са 37% домаћинстава укупне популације; 11% ромских домаћинстава нема струју у својим домовима, у поређењу са 0,1% у укупној популацији; 79% ромских домаћинстава, у поређењу са 61% домаћинстава у укупној популацији принуђено је да смањи грејање у својим становима због недовољних прихода; 73% расељених Рома има мање од 10 м² по члану домаћинства у поређењу са око 26% не-Рома; 54% ромских домаћинстава нема купатило у својој кући, у поређењу са мање од 10% не-ромских домаћинстава.

На основу истраживања из 2011. године, види се, у истој публикацији, у којој мери су Роми недовољно заступљени у јавној управи. Од укупног броја од 16.675 запослених у 51 државној институцији, само њих 728 се изјаснило да припада једној националној мањини и међу њима је било само осам Рома. На основу пописа из 2011. године, Роми су чинили %2,05 становништва (на основу процена од 7 до %8), али у оквиру државних институција Роми чине само %0,04 запослених.

Друге студије показале су да је ситуација била слична у другим пољима живота Рома. Поред становања и запошљавања, велика стопа дискриминације примећена је у приступу здравству, образовању, остваривању права као националне заједнице и друго. На основу тога могу да се идентификују разни облици дискриминације против Рома:

¹⁵ Obruč anticiganizma. Romi u Srbiji. Civil Rights Defenders: 2018
<https://crd.org/wp-content/uploads/2018/02/The-Wall-of-Anti-Gypsyism-%E2%80%93-Roma-in-Serbia-Srb.pdf> . Последњи приступ: 23. марта 2025.

Директна дискриминација:

одбијање услуга: ускраћен приступ становању, запошљавању, здравственој заштити или образовању само на основу тога што је неко Ром/Ромкиња;

говор мржње: вербално злостављање, увреде или претње усмерене на Роме због њихове етничке припадности;

физичко насиље и напади: насилни акти мотивисани антиромским предрасудама;

расистичке увреде и погрдни изрази: употреба увредљивог језика за дехуманизацију или увреду Рома;

искључење из друштвених активности и простора: намерно искључивање Рома и Ромкиња из догађаја у заједници или јавних простора.

Индијектна дискриминација:

сегрегација у становању: Роми су приморани да живе у одвојеним, подстандардним стамбеним подручјима, често без основних погодности;

дискриминација у образовању: ромска деца су смештена у посебне школе са „посебним потребама“ или родитељи не-ромске деце неће да их шаљу у исту школу где иду Роми или се суочавају са нижим очекивањима и могућностима од друге деце;

неједнак приступ запошљавању: Роми се суочавају са систематским препрекама при запошљавању, као што су недостатак квалификација због претходне дискриминације у образовању или несвесна пристрасност послодаваца;

неадекватан приступ здравственој заштити: Роми имају потешкоћа у приступу адекватној здравственој заштити због локације, финансијских ограничења или дискриминаторне праксе пружалаца здравствених услуга;

медијски прикази: негативне и стереотипне репрезентације Рома у медијима које јачају штетне предрасуде;

институционална дискриминација: политике или праксе у јавним институцијама које ненамерно или намерно доводе у неповољан положај Роме (нпр. строги захтеви за личним документима, недостатак преводилачких услуга).

Суптилни облици дискриминације:

микроагресије: наизглед безначајни акти дискриминације који се акумулирају током времена и стварају непријатељско окружење;

несвесна пристрасност: имплицитне предрасуде или стереотипи појединаца који утичу на њихову интеракцију са Ромима;

избегавање и социјална искљученост: људи избегавају контакт са Ромима из страха или предрасуда.

У извештају под насловом **Перцепција ромске заједнице о дискриминацији** који је Повереник за заштиту равноправности објавио 2021. године¹⁶ пружају се квалитативни и квантитативни подаци о перцепцији дискриминације међу Ромима у Србији. Иако се не нуди експлицитна листа, документ описује многе инстанце дискриминације, и то кроз:

I. Анкету:

- **лично искуство дискриминације:** 26% анкетираних Рома изјавило је да је лично доживело дискриминацију, при чему је највише случајева било у јавним установама (64%), центрима за социјални рад (61%) и приликом запошљавања (60%). Најмање су пријављивали дискриминацију у школама (9%), на послу (9%) и у ресторанима (15%);

- **перцепција дискриминаторног понашања:** висок проценат анкетираних (88%) сматра да Роми који су у политичким странкама лакше напредују. Слично, велика већина (75%) верује да Роми добијају отказ пре других, а 34% да су мање плаћени за исти посао који обављају не-Роми.

¹⁶ Перцепција ромске заједнице о дискриминацији. Повереник за заштиту равноправности: 2021

https://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2021/02/PERCEPCIJA-ROMSKE-ZAJEDNICE-O-DISKRIMINACIJI_final_compressed.pdf.

2. Фокус група¹⁷:

- **образовање:** у фокус групама, учесници су истакли да је дискриминација Рома најизраженија у образовању (сегрегација у школама, нижи очекивани резултати, стављање у последње клупе);
- **запошљавање:** неједнакост и дискриминација су пријављене и у запошљавању, са примерима отпуштања и мањих плата за исти посао;
- **приступ услугама:** ограничен приступ здравственим, социјалним и јавним услугама је такође истакнут као проблем;
- **медији и стереотипи:** учесници су указали и на негативне стереотипе о Ромима у медијима који доприносе дискриминацији.

¹⁷ У извештају се наводи да „Учесници у овој фокус групи су били челници ромских организација цивилног друштва и представници Рома из државне управе и локалне самоуправе. У дискусији је учествовао подједнак број мушкараца и жена, разнолике старосне структуре (од 25 до 60+ година), са вишим или високим нивоом образовања“, *Перцепција*, 35.

Како препознати антициганизам у различитим контекстима и које су стратегије за његово сузбијање?

Поменута Европска комисија за борбу против расизма и нетолерације у свом саопштењу из 2020. које је заправо ревидирано саопштење из 2011. о борби против антициганизма¹⁸ објавила је конкретне препоруке у свим областима у којима је детектовано високо присуство антициганизма. У том смислу:

1) У борби против антициганизма у области **образовања**:

- а. авање високог приоритета спровођењу генералне препоруке Европске комисије за борбу против расизма и нетолеранције бр. 10 о борби против расизма и расне дискриминације у школском образовању;
- б. предузимање мера за спречавање и борбу против стереотипа, предрасуда и дискриминације којој су изложена ромска деца у школама, укључујући подизање свести родитеља нерођених узраста и обучавање наставног особља у интеркултурном образовању;
- в. укључивање наставе о геноциду над Ромима у школске програме;
- г. предузимање хитних мера, укључујући правне и политичке, како би се окончала сегрегација у школама и интегрисала ромска деца у школе где похађају деца из већинске популације;
- д. укидање превише честе селекције ромске деце у посебне школе, уз осигурање да ромски ученици без менталних поремећаја не буду смештени у такве школе и да се они већ укинути што пре упишу у редовне школе;

¹⁸ COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT AND THE COUNCIL A Union of Equality: EU Roma strategic framework for equality, inclusion and participation, COM(2020)620. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52020DC0620>. Последњи приступ: 23. марта 2025.

- ђ. борба, преко санкција, против малтретирања ромских ученика у школама;
- е. предузимање свих одговарајућих мера за борбу против изостанка и напуштања школа од стране ромске деце;
- ж. спровођење акција усмерених на повећање свести ромских родитеља о важности вртића, спречавању напуштања школа и приоритете образовања њихове деце;
- з. уклањање свих финансијских и административних баријера за приступ образовању ромске деце;
- и. обезбеђивање да свако ромско дете истински приступи вртићу;
- ј. запошљавање школских посредника, укључујући и међу Ромима, како би се омогућила комуникација између школе и родитеља;
- к. обезбеђивање да велики број Рома уђе у наставни кадар како би помогли у интеграцији ромске деце у образовни систем;
- л. пружање припремне и додатне наставе за ромску децу којој је потребна, у службеном језику или језицима;
- м. нудити наставу на матерњем језику за ромску децу по захтеву родитеља;
- н. предузимање мера за обезбеђење континуираног школовања деце из путујућих заједница;
- о. олакшавање приступа узрастној образовној подршци за одрасле Роме који то желе;
- п. обезбеђивање да школски уџбеници не преносе стереотипе о Ромима и да садрже информације о ромском језику, култури и историји, као и о позитивним доприносима Рома друштву;
- р. заштита да су случајеви дискриминације Рома у области образовања процесуирани и правно кажњени.

2) у борби против антициганизма у области **запошљавања**:

- а. обезбедити да национално законодавство пружа стварну заштиту од дискриминације у запошљавању и да се она заиста спроводи;
- б. у ту сврху, обезбедити одговарајућу обуку за државне службенике;
- в. предузети позитивне мере за Роме у области запошљавања, посебно у вези са конкурсима за посао и стручној обуци;

- г. промовисати запошљавање Рома на свим нивоима јавног сектора;
- д. предузети мере у циљу искорењивања дискриминације Рома у вези са конкурисањем за послове и напредовањем у каријери;
- ђ. помоћи Ромима који трпе дискриминацију у запошљавању да својим правима приступе пред релевантним цивилним или административним телима;
- е. спроводити информативне и свестне кампање у приватном и јавном сектору како би се упознали са релевантним законским одредбама и побољшала њихова примена у вези са Ромима;
- ж. уклонити све препреке, укључујући и бирократске, за остваривање традиционалних занимања;
- з. у сарадњи са Ромима, тражити алтернативе за нестајање занимања у којима су они дуго стручно деловали, на пример, пружањем повољних кредита за започетак својих послова и/или предлагањем пореских олакшица;
- и. обезбедити да се случајеви дискриминације Рома у запошљавању процесуирају и кажњавају.

3) у борби против антициганизма у области **становања**:

- а. омогућити Ромима приступ достојанственом становању;
- б. борити се против делимичне или присилне сегрегације у погледу становања;
- в. обезбедити да нови социјални станови намењени Ромима доприносе њиховој интеграцији и да не остану средство за њихову сегрегацију;
- г. осигурати да Роми не буду исељавани без унапред обавештења и без могућности за приближавање у достојанствене услове;
- д. предузети мере за легализацију насељавања ромских локација или станова који су изграђени у супротности са урбанистичким прописима, након што дуги временски период таква ситуација буде толерисана од стране власти;
- е. промовисати саживот и међукултурално разумевање међу људима различитих култура у насељима где живе Роми и не-Роми;
- ж. борити се против предрасуда и стереотипа у вези са Ромима и путницима у погледу приступа становању;

- з. борити се против било којег вида дискриминације Рома у области становања, посебно осигуравајући да се законодавство, укључујући и антидискриминаторне прописе, правилно примењује;
- и. предузети ефикасне мере против одбијања Рома да буду регистровани као становници када желе да се трајно или привремено населе;
- ј. осигурати да урбанистички прописи не отежавају систематски традиционални начин живота путника;
- к. обезбедити да постоје одговарајући простор за камповање, било за трајно насељавање или транзит, у довољним количинама и на одговарајућим, уређеним локацијама;
- л. охрабрити консултације између свих локалних актера и путника о локацији простора за камповање намењених њима;
- м. осигурати да се случајеви дискриминације Рома у области становања процесуирају и кажњавају.

4) у борби против антициганизма у области **здравствене заштите:**

- а. предузети мере за обезбеђење једнаког приступа свим квалитетним здравственим услугама за Роме;
- б. запошљавати здравствене посреднике, посебно из редова ромске заједнице, како би били повезница између здравствених радника, управника и Рома;
- в. предузети позитивне мере како би се спречиле финансијске или административне баријере које умањују приступ Рома здравственој заштити и лечењу;
- г. обезбедити обуку здравствених радника са циљем борбе против стереотипа, предрасуда и дискриминације према Ромима;
- д. осигурати да се случајеви дискриминације Рома у здравству процесуирају и кажњавају;
- е. изричито забранити било какву праксу присилне стерилизације ромских жена;
- ж. спречити и борити се против било какве сегрегације у болницама, посебно у породилиштима.

5) у борби против расистичког насиља и злочина над Ромима:

- а. посебно обратити пажњу на примену Генералне препоруке бр. II о борби против расизма и расне дискриминације у полицијској делатности, нарочито о улози полиције у борби против расистичких престапа и последицама расистичких инцидената;
- б. основано успоставити систем за вођење евиденције о актима насиља над Ромима;
- в. преузети кораке да се охрабре жртве расистичког насиља и престапа да подносе пријаве, посебно их упознајући са одговарајућим телима и обезбеђујући им потребну помоћ ако је потребно;
- г. пружити полицији, тужилаштву и судијама специјализовану обуку о законским прописима који кажњавају расистичке преступе и њиховој примени у случају ромских жртава;
- д. осигурати да полиција и тужилаштво спроводе неопходне истраге о расистичким преступима и актима насиља над Ромима, како би се одговорни казнили.

б) у борби против манифестација антициганизма **које могу долазити од полиције:**

- а. посебно обратити пажњу на спровођење Генералне препоруке бр. II о борби против расизма и расне дискриминације у полицијској делатности;
- б. охрабрити ромске жртве нереди од стране полиције да поднесу пријаве, пружајући им потребну подршку;
- в. обезбедити да се истраге о наводима о неправилностима полиције прве врсте спроведу и да се одговорни казне;
- г. обучити полицију у области људских права и релевантних законских прописа, с посебним освртом на односе са ромским заједницама;
- д. подићи свест полицијских службеника о проблему Рома и спровести обуке о темама везаним за насиље и расистичке преступе ради боље превенције и борбе против ових појава;
- е. предузети мере за промоцију запошљавања Рома у полицију кроз информационе кампање у ромским заједницама;

- ж. обезбедити да Роми имају једнаке прилике за професионални развој у полицији;
- з. запошљавати и обучавати довољан број посредника, посебно из редова ромске популације, како би била успостављена повезница између Рома и полиције;
- и. у складу са параграфом 10. Генералне препоруке бр. II, основати независно тело за истрагу притужби против полиције, нарочито од стране Рома.

7) у борби против антициганизма израженог у **медијима**:

- а. осигурати да се прописи заиста примењују на медије који подстичу дискриминацију, мржњу или насиље против Рома;
- б. охрабрити медије да не истичу етничко порекло особе поменуте у чланцима или извештајима када то није есенцијално за добро разумевање догађаја;
- в. подстицати медије да усвоје кодекс понашања за спречавање, између осталог, било каквог приказа информација које шире предрасуде или могу подстицати дискриминацију, мржњу или насиље према Ромима;
- г. охрабрити медије да се уздрже од емитовања информација које могу подстаћи дискриминацију и нетолеранцију према Ромима;
- д. подржати све иницијативе у циљу подизања свести медијских професионалаца и њихових организација о опасностима антициганизма;
- е. подстицати професионална тела медија да пруже новинарима посебну обуку у вези са питањима која се односе на Роме и антициганизам;
- ж. промовисати учешће Рома у медијском сектору, уопште, кроз кораке за запошљавање и обуку новинара и водитеља који припадају ромској заједници.

8) у борби против антициганизма у погледу **приступа јавним просторима**:

- а. осигурати да се прописи о борби против дискриминације заиста примењују на власнике или особе које управљају јавним местима која Ромима забрањују улаз;

б. предузети мере за подстицање приватних безбедоносних агенција да подижу свест својих запослених и тренирају их како би избегли дискриминаторско понашање према Ромима;

9) у борби против антициганизма у приступу јавним услугама:

- а. обезбедити да Роми имају приступ социјалној помоћи под истим условима као и остале групе, уз примену прописа о борби против дискриминације када је потребно;
- б. осигурати да ромске заједнице, концентрисане у одређеним квартовима или селима, нису у неповољном положају у односу на јавне услуге као што су водоснабдевање, санитарне услуге, електрична енергија, одвожење отпада, транспорт, приступ путевима и одржавање путева;
- в. пружити обуке јавним службеницима о превенцији расизма и дискриминације против Рома и о релевантним прописима;
- г. охрабрити Роме да подносе жалбе ако сматрају да су жртве дискриминације од стране јавних службеника;
- д. процесуирати и кажњавати јавне службенике који врше дискриминацију према Ромима;
- е. осигурати да Роми уживају исту врсту и квалитет услуга као и остале групе у друштву. Top of Form

У Стратегији за социјално укључивање Рома и Ромкиња у Републици Србији (2022 – 2030)¹⁹ питање борбе против антициганизма препознато је као кључни елемент за побољшање позиције Рома и Ромкиња у друштву. Иако стратегија не нуди конкретне мере које треба предузети у тој борби, она идентификује одређене смернице и препоруке:

- 1. подизање свести и промовисање позитивних наратива: борба против негативних стереотипа и предрасуда кроз медијске кампање, образовне програме и културне иницијативе које истичу позитивне узоре Рома и тачно приказују њихову историју и културу;

¹⁹ Стратегија за социјално укључивање Рома и Ромкиња у Републици Србији за период 2022–2030. године, Влада Републике Србије („Службени гласник РС”, број 30/18).

2. борба против дезинформација и говора мржње: активно оспоравање и оповргавање лажних наратива, говора мржње и теорије завере усмерене на Рома. Ово укључује едукацију и кампање подизања свести јавности;
3. јачање механизма против дискриминације: побољшати механизме за пријављивање и истраживање антициганства и других облика дискриминације. Ово може укључивати специјализоване јединице у оквиру постојећих агенција или стварање нових тела посвећених праћењу и решавању злочина из мржње. Повећавање капацитета институција да се ефикасно баве пријавама о дискриминацији;
4. промовисање интеркултурални дијалог и разумевање: подстицати интеракцију и разумевање између ромске заједнице и шире популације ради неговања толеранције и разбијања предрасуда;
5. учешће Рома у креирању политике: активно укључити представнике Рома у све фазе развоја и имплементације политике како би се осигурало да се њихове перспективе узму у обзир и да се креирају аутентична решења;
6. решавање основних узрока социјалне искључености: борба против антициганизма је нераскидиво повезана са решавањем основних питања сиромаштва, недостатка приступа образовању и здравственој заштити и других облика социјалне искључености који несразмерно утичу на ромску заједницу.

Ти закључци су још детаљније објашњени у следећој верзији тог документа, односно у **Ревидираној стратегији за социјално укључивање Рома и Ромкиња у Републици Србији (2022-2030)**²⁰, која се директно бави проблемом антициганизма, препознајући га као дубоко укоренен облик расизма који се манифестује на многе начине и као облик дискриминације која има дугу и трагичну историју, чије последице су видљиве у многим аспектима живота Рома.

²⁰ Ревидирана стратегија за социјално укључивање Рома и Ромкиња у Републици Србији за период 2022-2030
<https://minlji.mpdd.gov.rs/wp-content/uploads/2024/04/2-Revidirana-strategija-za-socijalno-ukljucvanje-Roma-i-Romkinja2022-2030.pdf>. Последњи приступ: 23. марта 2025.

Истраживања на која се документ позива, документују да се Роми и Ромкиње суочавају са значајним изазовима, укључујући високу стопу сиромаштва, недостатак приступа квалитетном образовању, велике тешкоће у налажењу посла, ограничен приступ адекватној здравственој заштити и становању, као и сталну изложеност дискриминацији приликом коришћења јавних услуга. Ова дискриминација није само индивидуална појава, већ се често јавља и на институционалном нивоу, подржавана укореним предрасудама и стереотипима који су дубоко усађени у свест друштва.

Да би се супротставила овим озбиљним проблемима, стратегија предлаже свеобухватан приступ који обухвата више различитих мера. Један од кључних циљева је промовисање позитивних прича о Ромима и њиховом богатом културном наслеђу, са јасним циљем да се сузбију негативни стереотипи и дезинформације. Стратегија наглашава значај повећања јавне свести о историјском контексту антициганизма, укључујући и ужасе геноцида над Ромима у Другом светском рату, и подстиче напоре ка помирењу и изградњи толерантнијег друштва. Посебан акценат је стављен на потребу за решавањем вишеструких облика дискриминације којима су Ромкиње посебно изложене и на њихово економско и социјално осамостаљивање. Крајњи циљ је системска трансформација која ће, заснована на детаљном праћењу и анализи, омогућити стварање услова за сузбијање антициганизма и обезбеђивање пуне равноправности и једнаких могућности за све.

Стратегија представља јако важан документ из неколико разлога. Пре свега, она се директно надовезује на смернице Европске уније о стварању и имплементацији националних стратегија за инклузију и борбу против дискриминацију Рома. Такође, она се темељи на врло конкретним подацима, односно, на чињеницама које јасно говоре о дискриминисаној позицији Рома, као на правном оквиру на којем се борба против дискриминације темељи и на постојању институција задужених за његову примену. На крају, сама стратегија сугерише како препознати антициганизам у разним облицима свакодневног живота.

Наиме, јасно је из тог документа да се антициганизам може испољавати на мноштво начина, и то на индивидуалном и на институционал-

ном нивоу, често се преплићући и међусобно појачавајући. Није га увек лако уочити, јер се може скривати иза суптилних, прикривених облика дискриминације. Као што је горе напоменуто, на индивидуалном плану, антициганизам се може препознати кроз отворени говор мржње, где се Ромима упућују увреде, псовке или клевете засноване искључиво на њиховом етничком пореклу, често попуњене стереотипима и предрасудама. Овај говор мржње може довести до дискриминације у многим сферама живота, од запошљавања и образовања до здравства и приступа јавним услугама. Неједнак третман Рома, у поређењу са остатком друштва, представља очигледан облик дискриминације, која може бити и отворена и прикривена. У најгорем случају, антициганизам може довести до насиља - физичких напада, претњи и других облика насиља мотивисаних етничким пореклом жртве.

На институционалном нивоу, антициганизам је понекад још теже уочити, али једнако штетан. Може се испољити кроз дискриминаторске политике и законе, системску искљученост из образовних, здравствених и стамбених система, неравномерну примену закона и негативно представљање Рома у медијима. Уместо да се идентификују и решавају специфични проблеми Рома, често се генеришу генерализовани негативни наративи и стереотипи, што даље продубљује друштвену искљученост. Недостатак инклузивних политика, односно политика, које се активно баве укључивањем Рома у све аспекте друштвеног живота, такође је индикатор институционалног антициганизма. Стога, препознавање антициганизма захтева пажљиву анализу друштвених структура и процеса, јер се он не своди само на отворене чинове насиља или дискриминације, већ се често крије у сложеним и суптилним облицима друштвене искључености.

У извештају **Роми у Републици Србији: изазови дискриминације**²¹, поред детаљне анализе феномена и манифестација антициганизма у Србији, као и постојећих правних инструмената и институција, понуђене су веома важне стратешке препоруке које треба пратити за ефикасну борбу против дискриминација Рома. Оне укључују, између осталог:

21 Goran Bašić. *Romi u Republici Srbiji: izazovi diskriminacije*. Izveštaj 2021. http://iriss.idn.org.rs/1187/1/MRG_Rep_RomaSerb_SE_Mar21_E.pdf

- делотворно укључивање Рома и Ромкиња у све процесе управљања Стратегијом, спровођења и евалуације мера;
- јавне политике социјалног укључивања Рома и Ромкиња, које подразумевају и елиминисање дискриминације, засноване на чињеницама;
- јачање капацитета органа јавне власти. Роми и Ромкиње права остварују пред надлежним државним органима и организацијама којима је поверено остваривање и заштита права у ЈЛС (центар за социјални рад, Национална служба за запошљавање, школа, дом здравља и други);
- доследно јачање капацитета Повереника за заштиту равноправности за борбу против дискриминације Рома и Ромкиња;
- доношење Стратегије борбе против дискриминације;
- размотрити могућности да се измене и допуне прописи;
- јачање капацитета Заштитника грађана РС, Покрајинског заштитника грађана и Заштитника грађана у ЈЛС и правосудних органа у вези са борбом против институционалне дискриминације Рома и Ромкиња;
- редефинисање института бесплатне правне помоћи;
- осмишљен антидискриминациони програми у јавним политикама образовања, културе и информисања (медији);
- оснажити борбу против дискриминације кроз уређивање института одговорности у медијском простору и образовања новинара за извештавање о дискриминацији и антидискриминационим политикама;
- елиминисање прерасуда у образовном систему и јачање капацитета ромске заједнице да се знањем супротставе дискриминацији²².

²² Видети: Goran Bašić. *Romi u Republici Srbiji: izazovi diskriminacije*. Izveštaj 2021 http://iriss.idn.org.rs/1187/1/MRG_Rep_RomaSerb_SE_Mar21_E.pdf.

Како и где пријавити случајеве антициганизма. Искуства са антициганизмом и примери ефикасних одговора

На основу препорука, анализа, стратегија могуће је идентификовати како треба реаговати у случају препознавања случаја дискриминације против Рома, односно, антициганизма. У Европи последњих година развијене су политике, донети су закони и успостављене су организације који представљају пример добре праксе у тој борби. Најефикаснији модел развијен је у Немачкој, кроз успостављање поменуте организације под називом Место за пријављивање и информисање о антициганизму (МИА). МИА је организација цивилног друштва која систематски документује и процењује случајеве антициганизма у Немачкој. Циљ агенције је да пажњу усмери на манифестације и обим антициганизма у немачком друштву и да подигне свест о овом проблему. Намера је да се осветли мрак антициганистичких предрасуда у Немачкој и да се прошире одговарајуће мере за његову борбу. Сарађује са асоцијацијама, саветодавним и антидискриминационим агенцијама и другим организацијама цивилног друштва, као и са владиним институцијама. Поред тога, нуди и обуке и семинаре на ову тему²³. МИА прикупља и анализира податке о томе како и у ком обиму се изводи антициганизам. Федерална организација региструје случајеве путем телефонског, електронског и личног контакта широм Немачке. Организација гради регионалне мреже за подршку, праћење и саветовање, којима се могу упутити особе којима су потребне правне, социјалне или психосоцијалне услуге.

Као део националног радног округа, држи документацију о случајевима антициганизма у Немачкој, пружа препоруке жртвама и информисање јав-

23 https://www.antiziganismus-melden.de/wp-content/uploads/2023/01/MIA_Din-lang-english2_DRUCK.pdf.

ност. Ово ствара основе за борбу против антициганизма и нуди надлежним органима и цивилном друштву одговоре за превенцију. МИА региструје, између осталог, физичке нападе, претње, оштећења имовине, графите, увреде, говор мржње и друге материјале попут плаката или налепница. МИА такође организује акције подизања свести и програме оснаживања као што су радионице и регионалне конференције. Ове активности су намењене како цивилном друштву и организацијама, тако и жртвама и државним актерима.

Такође, постоји у оквиру Документационог и културног центра немачких Синти и Рома постоји **Центар за образовање против антициганизма**, чији је главни фокус на превентивним активностима против антициганизма и оснаживање за Синти и Роме. У оквиру образовних програма, као што су радионице, студијска путовања и конференције са широм публиком, критички се анализирају историјске и савремене форме антициганизма. Са понудама за преноснике знања у (ваннаставним) школским активностима и за одговорне из редова цивилног друштва (медији, социјални рад итд.), остварују се различите циљне групе, резултати се уводе у образовни рад и цивилно друштво и их практично реализују.

У Србији су се до сада образовањем и борбом против антициганизма бавиле организације цивилног сектора, кроз обуке, радионице, пројекте и друге догађаје. **Форум Рома Србије**, на пример, годинама је у првом плану у борби за еманципацију и интеграцију ромске заједнице у Србији, за очување ромског језика и културе, против расизма, ксенофобије и антицигамизма²⁴. Конзорцијум ромских и не-ромских организација објавио је 2018. године на српском, ромском и енглеском језику приручник за наставнике основних и средњих школа „Знаш ли ко сам? Едукативни материјали о геноциду над Ромима током Другог светског рата и антициганизму у Србији“²⁵. Мрежа ромских организација основала је и **Ромску платформу**, са циљем да се кроз позитивне приче прикаже „на који начин су Роми и Ромкиње пребродили дискриминацију, са којим потешкоћама у друштву се суочавају, и примери добре праксе где и већин-

24 <https://www.frs.org.rs/o-nama/>.

25 <https://cpi.rs/media/publications/Dzanes-ko-sem-SR-WEB2-min-compressed.pdf>.

ско становништво види ромску заједницу као потенцијал за друштво²⁶.

Упркос тим и другим важним иницијативама, још увек борба против антициганизма у Србији треба да добије своју конкретну, јасну димензију.

Треба најпре поменути да постојеће законодавство у Републици Србији нуди правни оквир за адекватно реаговање у ситуацијама у којима су Роми жртве дискриминације и насиља.

Чланови 21 и 22 Устава Републике Србије су у том смислу веома важни:

Члан 21

Пред Уставом и законом сви су једнаки.

Свако има право на једнаку законску заштиту, без дискриминације.

Забрањена је свака дискриминација, непосредна или посредна, по било ком основу, а нарочито по основу расе, пола, националне припадности, друштвеног порекла, рођења, вероисповести, политичког или другог уверења, имовног стања, културе, језика, старости и психичког или физичког инвалидитета.

Не сматрају се дискриминацијом посебне мере које Република Србија може увести ради постизања пуне равноправности лица или групе лица која су суштински у неједнаком положају са осталим грађанима.

Члан 22

Свако има право на судску заштиту ако му је повређено или ускраћено неко људско или мањинско право зајемчено Уставом, као и право на уклањање последица које су повредом настале.

Грађани имају право да се обратe међународним институцијама ради заштите својих слобода и права зајемчених Уставом.

Други важни акт је **Закон о забрани дискриминације**, којим се уређује општа забрана дискриминације, облици и случајеви дискриминације, као и поступци заштите од дискриминације, и који установљава Повереник за заштиту равноправности као самостални државни орган. На снази је, такође, и **Закон о заштити права и слобода националних мањина**, којим се уређује и заштита националних мањина од сваког облика дискриминације у остваривању индивидуалних права и слобода и обезбеђује

26 <https://romskaplatforma.rs/o-nama/>

остваривање колективних права националних мањина на самоуправу у култури, образовању, обавештавању и службеној употреби језика и писма. У складу са поменутиим чланом 21 и чланом 22 Устава Републике Србије, у разним законима се изричито забрањује дискриминација, као на пример у **Закону о основама система образовања и васпитања**, у **Закону о раду**, у **Закону о здравственој заштити**, у **Закону о јавном здрављу**, у **Закону о правима пацијената** и у **Закону о социјалној заштити**.

Поред правног оквира, у Републици Србији постоје институције којима се грађани могу обратити да пријаве дискриминацију:

- **Повереник за заштиту равноправности:** независна институција задужена за заштиту од свих облика дискриминације, укључујући и дискриминацију на основу националне припадности. Они прикупљају притужбе, воде истраге и доносе препоруке за решавање случајева дискриминације;
- **Заштитник грађана:** иако се Заштитник грађана не бави искључиво дискриминацијом, они могу да прихвате притужбе у вези са дискриминацијом ако се тиче кршења права грађана;
- **Центри за социјални рад:** центри могу пружити помоћ и подршку Ромима који су доживели дискриминацију, упућивањем на друге институције или пружањем саветодавних услуга. Међутим, они не воде званичне истраге о дискриминацији;
- **Полиција:** у случајевима физичког насиља или других кривичних дела мотивисаних предрасудама против Рома, полиција је надлежна да истражи догађај и покрене кривични поступак;
- **Судови:** уколико нису задовољни одговором других институција, грађани могу да поднесу тужбу суду;
- **Организације цивилног друштва:** одређене невладине организације се баве заштитом људских права и заступањем Рома, нудећи им помоћ и подршку приликом пријављивања дискриминације и пружајући и правну помоћ. Они могу помоћи Ромима да саставе на пример и поднесу притужбе надлежним институцијама.

Иако, нажалост, правни оквир и постојеће институције не гарантују пуну имплементацију стратегија и препорука, па Роми који покушавају

да остваре своја права у борби против дискриминације често не успевају у томе, постоје неки примери ефикасних одговора.

1. Мишљење Повереника за заштиту равноправности бр. 07-00-611/2021-02 датум: 28. 6. 2022.

Мишљење се односи на случај дискриминације на основу припадности ромској националној мањини који је пријављен од стране АА против ВВ, власника клуба „ГГ“ у Смедеревској Паланци. Главни закључак Повереника за заштиту равноправности јесте да је ВВ повредио одредбе закона о забрани дискриминације кроз своје поступке и понашање, тиме што је забранио улазак подносиоци притужбе и њеном сину због њихове националне припадности, као и својим увредама које су се односиле на њихов идентитет.

На основу анализираних доказа, изјаве сведока, као и правних прописа, утврђено је да су поступци ВВ-а створили непријатељско и узнемиравајуће окружење, као и да је ВВ био дужан да пружи доказе како би оспорио тврдње из притужбе, што није учинио. Препоручено је ВВ-у да изда писано извињење подносиоци притужбе и да се убудуће суздржи од дискриминаторних поступака.

Ово мишљење указује на озбиљност проблема дискриминације према припадницима ромске заједнице и потребу за радом на превенцији оваквих инцидената у друштву.

У поступку по притужби АА, утврђено је да је ВВ повредио одредбе члана 6. и 12. став 1. у вези са одредбама члана 24. Закона о забрани дискриминације.

<https://ravnopravnost.gov.rs/rs/781-22-utvrdjena-diskriminacija-na-osnovu-pripadnosti-romskoj-nac-manjini-u-oblasti-pruzanja-usluga/>

2. Случај Мекдоналдс из Новог Сада 2014. године

Ова ситуација везана за компанију „Најсфудс ресторани“, која управља ресторанима „Мекдоналдс“ у Србији, илуструје проблем дискриминације, посебно према припадницима ромске националне мањине. Суд је

утврдио да је компанија прекршила закон о забрани дискриминације тако што је забранила деци ромске националности да уђу у ресторан. Одлука Прекршајног суда да казни компанију с износом од 100.000 динара указује на озбиљност таквог поступања и представља покушај правде за жртве дискриминације.

Заступници „Мекдоналдса“ су се одбранили истицањем проблема које су имали с групама деце, тврдећи да забрањују улазак на основу понашања, а не на основу националности. Ипак, конкретан случај који је пријавила Маја Рогич, где су деца ромске националности била искључена из ресторана, доводи у питање њихове тврдње о непристрасности.

У саопштењу, компанија се обавезала да ће испитати случај и осигурати да се такво понашање не понови. Њихово настојање да се дистанцирају од дискриминације и подрже интеграцију је важно, али је акценат на реалним променама у пракси и пружању једнаких могућности свим посетиоцима ресторана.

<https://novaekonomija.rs/vesti-iz-zemlje/novi-sad-mekdonalds-osudjen-zbog-diskriminacije>

3. Пресуда Вишег суда у Београду против припадника МУП-а због дискриминације

Овај случај представља озбиљну повреду људских права и указује на системске проблеме дискриминације према Ромима у Србији. Суд је пресудио да је Министарство унутрашњих послова прекршило законе о забрани дискриминације, користећи насиље и малтретирање према супружницима ромске националности.

Инцидент се догодио када су супружници, Марко и Сандра, пријавили крађу аутомобила, али су уместо помоћи доживели брутално поступање полиције. На основу пресуде, Марко је добио накнаду штете због злостављања, а његова супруга због дискриминације и психичког стреса који су претрпели током овог инцидента.

Изјаве Ђорђа Јовановића из ЕРРЦ-а истичу важност препознавања и супротстављања институционалном расизму, наглашавајући да су овакви инциденти често потиснути и непријављени од стране јавности

због страха и недостатка поверења у институције.

Такође, суђење и накнаде за претрпљене повреде могу послужити као значајан корак ка правди за жртве дискриминације али, истовремено, истичу потребу за реформом полицијских процедура и обуке ради заштите права свих грађана.

Овај случај може послужити као позив на акцију како би се спречили слични инциденти у будућности и подстакнуо дијалог о правима и достојанству свих етничких група у друштву.

https://www.errc.org/uploads/upload_en/file/5256_file1_pr-belgrade-police-torture-serbian-lang.pdf

Закључак

Борба против антициганизма нужно креће од промене те негативне слике која вековима постоји и која је ставила и још увек ставља Роме у неповољан положај у односу на друге. Чинњеница је да се често стереотипи о Ромима несвесно понављају, и кроз песме, вице, општа места или у оквиру породичних кругова. Препознавање тих стереотипа је први корак у борби против антициганизма, заједно са променом општег става према Ромима, њиховој богатој историји и култури, у којима постоје изузетни интелектуалци, борци за слободу, песници, научници. Међу њима на пример је Слободан Берберски, рођен у Зрењанину 1919. године. Непосредно пре Другог светског рата уписао је студије права, па се 1941. године придружио партизанима. После завршетка рата посветио се писању и објавио десетак збирки својих песама на различитим језицима. За његово име везују се и најважнији тренуци у борби ромског народа за еманципацију и остваривање својих права. Берберски је јавно заступао тезу да треба да се користи реч „Ром“, а не „Циганин“, што је увредљива реч. Борио се за признање статуса народа Ромима; водио је ромску делегацију из Југославије на Први светски конгрес Рома, који се одржао 1971. године у Лондону и тамо је изабран за првог председника новонастале Светске ромске организације²⁷.

У борби против антициганизма и препознавања његове опасности, помаже алат који је **Антидифамацијона лига** (Anti-defamation league) развила пре неколико година, такозвана пирамида мржње²⁸. Пирамида се састоји од пет нивоа и прелазак са првог на другог, па на трећи и четврти ниво значи опасно приближавање последњем нивоу који значи геноцид.

1. **Први ниво.** Предрасуде и стереотипи: ово укључује стереотипе, предрасуде, пристрасност, омаловажавајуће шале, кривицу за заједнички

²⁷ Видети: Dragoljub Acković, *Tradicionalna i nematerijalna kulturna baština Roma*, Rominterpres, Beograd 2012.

²⁸ <https://www.adl.org/sites/default/files/documents/pyramid-of-hate.pdf>.

идентитет и групу којој припадају. Постоје бројни и свакодневни примери у шалама, песмама, народним пословицама и другим облицима популарне културе који приказују Рома као крадљивце, социјално неприхватљиве, нечисте или опасне. На пример: „Кад се Циго зажели медених колача, он пошаље Циганку у село да врача“ (Ова дечја песмица нам казује да се Ромкиње баве врачањем. У ствари, шири стереотип да се Роми баве нерегуларним и нечасним занимањима); „Ако те одведу Цигани чергари...“ (У само пет речи једне строфе, популарна песма Здравка Чолића „Ти си ми у крви“, коју су певали многи певачи, шири стереотип да сви Роми живе у чергама, тј. да немају место сталног боравка, али успут шверцује и предрасуду да се Роми баве крађом деце и младих девојака); „Ако будеш неваљао, украшће те Циганка.“ (Ова изрека указује на „криминалну природу“ Рома. Нарочито је опасно што се оваква претња изриче малој деци, која несвесно, у раном узрасту усвајају предрасуду да сви Роми краду), итд.²⁹

2. **Други ниво.** Деловање по предрасудама: локални и лични поступци засновани на предрасудама, ругању, социјалној изолованости и избегавању. Према подацима из студије „Мапирање уобичајених ромских насеља у складу са ризицима и приступом правима у Републици Србији са посебним освртом на пандемију COVID-19“, коју је 2020. године спровела Национална радна група за социјално укључивање и смањење сиромаштва и тим Уједињених нација за људска права, у Србији се Роми суочавају са честом дискриминацијом, широко распрострањеном социо-економском маргинализацијом и социјалном искљученошћу. Већина ромске популације (око 167.000 до 250.000 људи) живи у 702 субстандардна насеља. Више од половине њих (54%) има нерегуларан приступ чистој води или уопште нема приступ, а 65% нема приступ канализационим мрежама или је приступ нерегуларан³⁰. Ови подаци јасно указују на социјално искључивање Рома. Регистровани су се случајеви дискриминације широм целе

29 Milovan Pisarri, Nada Banjanin Đuričić, *Džanes ko sem. Edukativni materijali o stradanju Roma u Drugom svetskom ratu i o anticiganizmu danas u Srbiji*, CIEH: Beograd 2018, 59.
<https://www.cpi.rs/media/publications/Dzanes-ko-sem-SR-WEB2-min-compressed.pdf>

30 http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2020/12/Mapiranje_podstandardnih_romskih_naselja_prema_rizicima_i_pristupu_pravima_sa_narocitim_osvrtom_na_COVID-19.pdf.

земље, као што је пример од 3. новембра 2021. у Смедеревској Паланци, када група младих Рома није имала улаз у диско-клуб под изговором да „не треба црнци у овој дискотеци“³¹.

3. Трећи ниво. Дискриминација. Дискриминација, као горе наведена, јавља се у области запошљавања, образовања, становања, као и у облицима узнемиравања (стати, непријатељски актови засновани на раси, религији, националности, сексуалној оријентацији или родном идентитету). Треба одмах напоменути да је, иако је дискриминација над Ромима свакодневна појава, „дискриминацију најчешће не пријављује Ром, осим у случајевима када је дискриминаторско понашање праћено насилништвом које се пријављује полицији и социјалним службама. Забрињава што се већина испитаника слаже да прихватају дискриминацију као 'нормалну животну ситуацију' и избегавају пријављивање јер се суочавају са непријатностима, притисцима од стране давалаца дискриминације и што систем заштите од дискриминације институционално функционише као неефикасан“. Анализе показују да су Роми најчешће жртве дискриминације у радном и образовном систему. У неким школама, где је већина ученика ромског порекла, родитељи других националности не желе да упишу своју децу. „Ромима и женама Ромима се дискриминација јавља више од десет пута током живота: током школовања (56,9%), тражења посла (57,9%) и на раду (59,7%)“³². Дискриминација је, такође, веома присутна у здравственом систему, посебно међу мајкама које су жртве увредљивих речи медицинског особља и које добијају различит (негативан) третман у поређењу са другим мајкама.

4. Четврти ниво. Насилна деловања мотивисана предрасудама. Насилни акти према људима и имовини, пљачка, оскрнављења, претње, напади, тероризам, убијање. Насиље према Ромима има разне облике. Најекстремнији су организовани напади десничарских и неофашистичких група на ромска насеља. Институције (полиција) недовољно реагују

³¹ <https://www.telegraf.rs/vesti/srbija/3418976-mladicima-zabranjen-ulaz-u-diskoteku-u-sremskoj-mitrovici-jer-su-romi-oglasio-se-vlasnik>.

³² Goran Bašić, *Romi u Republici Srbiji: izazovi diskriminacije*, (Belgrade: Minority Rights Group Europe, 2021) 6-7.

на ове нападе, а нападачи се уопште не кажњавају³³. У неким ситуацијама, насиље није јасно посматрано као насиље од стране већинског становништва: почетком новембра 2021. године, приватни инвеститор, под изговором почетка градње стамбеног објекта, наредио је да кран подигне и премести контејнер у коме је живела ромска породица у центру Београда. У том тренутку, породица је била унутра, и једва су успели да се спасу. Осим неколицине новина, на овај акт насиља није било званичних реаговања³⁴.

5. **Пети ниво.** Геноцид. У одређеним историјским, политичким, друштвеним и економским околностима, уколико се не предузму све одговарајуће мере да се напади на Роме спрече, потенцијално следи фаза масовног убијања и геноцида, као што се десило током Другог светског рата.

Ова кратка анализа жели да покаже како је антициганизам у Србији сложен и дубоко укорењен проблем који захтева мултидисциплинарни приступ за решавање. Иако постоје правни оквири и институције за борбу против дискриминације, њихова ефикасност је ограничена, а дискриминација се манифестује на више нивоа – од индивидуалних предрасуда до системске институционалне дискриминације. Успешна борба против антициганизма захтева не само јачање правних механизма и институционалних капацитета, већ и трансформативне друштвене промене које ће укључивати подизање свести, промовисање позитивних наратива о Ромима и активну сарадњу између Рома, државних институција и цивилног друштва. Налази ове студије могу послужити локалним администрацијама као смернице за креирање и имплементацију ефикасних политика социјалне инклузије, укључујући таргетиране програме у областима образовања, запошљавања и становања, као и за јачање комуникације и сарадње са локалном ромском заједницом. Реализација ових промена је неопходна за постизање суштинске равноправности и инклузије Рома у српском друштву.

33 Исто, 10.

34 <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/vladavina-prava/dino-arifi-molim-za-parce-zemlje-i-da-nasniko-vise-ne-dira/>.

За израду ове анализе коришћени су следећи материјали:

Antigypsyism: Causes, prevalence consequences, possible responses. Committee of experts on Roma and Traveller issues (ADI-ROM). <https://rm.coe.int/adi-rom-2020-27-final-antigypsyism-causes-prevalence-consequences-poss/1680a6d053>.

Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions The social and economic integration of the Roma in Europe, COM(2010)133. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2010:0133:FIN>.

Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. An EU Framework for National Roma Integration Strategies up to 2020, COM(2011)173.

Communication From The Commission To The European Parliament And The Council.

A Union of Equality: EU Roma strategic framework for equality, inclusion and participation, COM(2020)620. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52020DC0620>.

Council Recommendation of 12 March 2021 on Roma equality, inclusion and participation <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=legisum:4529784#:~:text=The%20recommendation%20enhances%20EU%20Member,%2C%20employment%2C%20health%20and%20housing>.

ECRI General Policy Recommendation no. 13 / On Combating Antigypsyism and Discrimination against Roma, <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-13-on-combating-anti-gypsyism-an/16808b5aee>.

Obruč anticiganizma. Romi u Srbiji. Civil Rights Defenders: 2018
<https://crd.org/wp-content/uploads/2018/02/The-Wall-of-Anti-Gypsyism-%E2%80%93-Roma-in-Serbia-Srb.pdf>

Перцепција ромске заједнице о дискриминацији. Повереник за заштиту равноправности: 2021 https://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/02/2021/PERCEPCIJA-ROMSKE-ZAJEDNICE-O-DISKRIMINACIJI_final_compressed.pdf

Reference Paper on Antygypsyism <https://antigypsyism.eu/reference-paper/>

Responses and promising practices in the EU and selected Member States. Research report No 2017/08 <https://www.ceps.eu/ceps-publications/combating-institutional-anti-gypsyism-responses-and-promising-practices-eu-and-selected/>

Ревидирана стратегија за социјално укључивање Рома и Ромкиња у Републици Србији за период 2030-2022 <https://minlmpdd.gov.rs/wp-content/uploads/-/2/04/2024Revidirana-strategija-za-socijalo-ukljucvanje-Roma-i-Romkinja2030-2022.pdf>

Страшеија за социјално укључивање Рома и Ромкиња у Републици Србији за период 2022-2030. године, Влада Републике Србије („Службени гласник РС”, број 30/18).

The non-legally binding working definition of antigypsyism/anti-Roma discrimination, International Holocaust Remembrance Alliance <https://holocaustremembrance.com/resources/working-definition-antigypsyism-anti-roma-discrimination#:~:text=Antigypsyism%2Fanti%2DRoma%20discrimination%20is,other%20individuals%20and%20groups%20perceived%2C>

Tackling Antigypsyism, Ensuring Participation National Strategic Framework to Implement the EU Roma Strategic Framework in Germany 2022 <https://>

www.bmi.bund.de/SharedDocs/downloads/EN/publikationen/2022/2022-eu-roma-strategic-framework.pdf?__blob=publicationFile&v=5

Vodič za prevenciju i eliminisanje diskriminacije Roma i Romkinja u lokalnoj zajednici. Centar za istraživanje etniciteta: 2021 <https://ercbgd.org.rs/2022/01/26/prevencija-i-eliminisanje-diskriminacije-roma-i-romkinja-u-lokalnoj-zajednici/>

Working definition of antigypsyism, MIA, https://www.antiziganismus-melden.de/wp-content/uploads/2024/01/MIA_Arbeitsweisen_ENG.pdf

Acković, Dragoljub. *Tradicionalna i nematerijalna kulturna baština Roma*, Rominterpres: Beograd 2012.

Bašić. Goran. *Romi u Republici Srbiji: izazovi diskriminacije*. Izveštaj 2021. http://iriss.idn.org.rs/1187/1/MRG_Rep_RomaSerb_SE_Mar21_E.pdf

Dezso Mate. *Paradigms of History Academic Antigypsyism, and Resistance*. https://duepublico2.uni-due.de/servlets/MCRFileNodeServlet/duepublico_derivate_00080963/Mate_Paradigms_of_History.pdf

Fraser, M. Angus. *The Gypsies*. Blackwell: Oxford 1992.

Gomez, Ismael Cortés, Markus End (приредили). *Dimensions of Antigypsyism in Europe*. Central Council of German Sinti and Roma: Brussels 2019 https://www.enar-eu.org/wp-content/uploads/20116_book_roma_final.pdf

Keen, Ellie. *Mirrors. Manual on combating antigypsyism through human rights education*. Council of Europe: 2015 <https://www.coe.int/en/web/youth-roma/mirrors-manual-on-combating-antigypsyism-through-human-rights-education>

Kyuchukov, Hristo. *New Faces of Antigypsyism in Modern Europe*. St. Elizabeth University, Free University: Bratislava, Berlin 2012. https://www.gitanos.org/upload/28/52/History_of_Antigypsyism_in_Europe.pdf

Милошевић, Драган. *Библиографија радова о страдању Рома у Другом светском рату на територији Југославије*. Музеј жртва геноцида: Београд, 2020.

Muhić Dizdarević, Selma. *Comparative report on the phenomena of online antigypsyism*. INACH: 2020 <https://react.inach.net/wp-content/uploads/2020/10/Re-Act-Comparative-report-on-the-phenomena-of-online-antigypsyism.pdf>

Pisarri, Milovan, Nada Banjanin Đuričić (приредили). *Džanes ko sem. Edukativni materijali o stradanju Roma u Drugom svetskom ratu i o anticiganizmu danas u Srbiji*. СІЕН: Београд 2018. <https://www.cpi.rs/media/publications/Dzanes-ko-sem-SR-WEB2-min-compressed.pdf>

Pisarri, Milovan. „The Genocide against the Roma in Former Yugoslavia: from Antigypsyism to Antigypsyism?“, in Ivan Ejub Kostić and Selma Muhić Dizdarević (приредили), *Roma in Central and Southeastern Europe: Navigating Muslim Identities, Challenges and Activism*, 17-38. Charles University, Institute for Philosophy and Social Theory: Prague-Belgrade, 2024. 17-38.

Pisarri, Milovan. *Stradanje Roma u Srbiji za vreme Holokausta*. Forum za primenjenu istoriju, Београд, 2014.

Rostas, Iulius. *Antigypsyism: Causes, prevalence, consequences, possible responses*. Committee of experts on Roma and Traveller issues - Council of Europe: 2021. <https://edoc.coe.int/en/roma-and-travellers/11121-antigypsyism-causes-prevalence-consequences-possible-responses.html>

Vodič je izrađen u okviru projekta “Pozitivni narativi o romskoj kulturi i kulturnom nasleđu” koji finansira Evropska unija, a sprovodi Gradska Opština Mladenovac u partnerstvu sa Forumom Roma Srbije (FRS). Projekat je deo grant šeme šireg EU projekta “Podrška održivim uslugama socijalne zaštite u zajednici i politikama inkluzije na lokalnom nivou” za čiju je realizaciju nadležno Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, dok je Stalna Konferencija gradova i opština (SKGO) implementacioni partner.

Ova publikacija je napravljena uz finansijsku pomoć Evropske unije. Za sadržaj publikacije isključivo je odgovorna GO Mladenovac i ta sadržina nipošto ne izražava zvanične stavove Evropske unije.